

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТІВ «ТРЕМБІТА» ТА «ФЛОЄРА» В ГУЦУЛЬСЬКОМУ ГОВОРІ

Іван Думчак

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 59-60-08*

У статті висвітлено лінгвокультурологічні особливості концептів «трембіта» та «флоєра» в гуцульському говорі. Матеріалом слугують роман П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчик» та словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові».

Трембіта (тримбіта) – духовий музичний інструмент, дерев'яна труба без вентилів і клапанів до трьох метрів довжини і більше, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою.

Звук трембіти ранньою весною сповіщає про вихід пастухів з худобою на полонини. Під час сезону випасання худоби за допомогою трембіти ватаг дає вказівку пастухам зганяти овець на ночівлю до стаї (тимчасового житла на полонині).

Трембіта звеселяє людей і під час Господньої прослави в коляді. Саме трембітою запрошують людей колядувати. Перш ніж рушати в коляду, усі колядники збиралися біля церкви і, обходячи її навколо, пританцювали, випрошуючи земних врожайів, усіх решта дарів природи. І в танці грали на трембіті.

Мелодією трембіти висловлювали гуцули-пастухи вдячність Богу-Сонцю. Трембіта захищає ще не до кінця християнізованого гуцула-звичника від будь-якої напасті, нечистої сили, міфічних істот.

Трембіта виступає як символ вічного життя: нею сповіщають про смерть і проводжають померлого в інший світ, вона є засобом духовного єднання з предками. Хоч трембіта часто сповіщає про відхід людини в засвіти, але й водночас цей музичний інструмент символізує й вітаїзм гуцулів. Поклик трембіти лунає й коли гостей запрошують на весілля молодих.

Флоєра (флюєра, флюєра) – довга сопілка (60 см) без дениця, різновид відкритої флейти, має 6 ігрових отворів. Флоєра виступає символом збереження віковичних традицій гуцулів, духовною пам'яттю і засобом зв'язку з предками. Прикметно, що в поховальному обряді одночасно флоєрою і трембітою запрошували людей до прощання з покійником. Також під час самого похорону звуками трембіти та флоєри востаннє віддавали шану померлому.

Концепти трембіта і флоєра в гуцульському світосприйманні є поліфункціональними насамперед з аксіологічного погляду, оскільки відображають особливості духовного буття українського горянина.

Ключові слова: гуцульський говір, похідні слова, концепт «трембіта», концепт «флоєра», мовна картина світу.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика як один із напрямів сучасної лінгвістики є складовою частиною когнітології, тісно пов'язана з психологією, логікою, комп'ютерною наукою. Поняття «концепту» в лінгвістиці тлумачать як складне і багатовимірне, що охоплює, окрім понятійної основи, ще й культурно зумовлені уявлення про світ, акумулює в собі національні образи і конотації, властиві цій культурі. Отже, концептами є найбільш актуальні для певної культури явища дійсності, які мають значну кількість вербальних репрезентацій, вживаються в прислів'ях і приказках, поетичних і прозових текстах, виступають у ролі символів і є носіями культурної пам'яті народу. Такими, на нашу думку, є концепти «трембіта» та «флоєра» в гуцульському говорі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження концепту в етнолінгвістичному аспекті репрезентують праці українських вчених: Марії Скаб [1], Віталія Кононенка [2], Наталії Венжинович [3].

Постановка мети. Ставимо за мету виявити лінгвокультурологічні особливості концептів «трембіта» та «флоєра» в гуцульському говорі. Матеріалом слугуватиме роман П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік» [4; 5] та словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» [6].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, завдяки специфічним ландшафтним, історико-побутовим умовам, які в духовному сенсі сприяли збереженню споконвічної автентичної культури гуцулів, можемо констатувати оригінальність гуцульської концептуальної картини світу, відображеної засобами їхнього говору. Функціонально важливими концептами цього «дивосвіту» є *трембіта* та *флоєра*. Так, зокрема, П.Шикерик-Доників у романі «Дідо Иванчік» їм відводить одне з центральних місць духовного буття гуцулів: «*Ци у живний вівторок у вечер палет вогні на полях тай ци приносєт Дідови в офіру кукуцик хліба й горшєтко води? Та й ци ходєт діти гріти Діда? Ци пишут тисанки? Ци светєт паски? Ци держєт гуцули свою старовіцку віру? Ци ходєт колєдники? Ци носєт гуцули свою убирю? Ци шє дзвонєт дзвони на світі? Ци тримбітають тримбіти і ци грають флоєри?» [4, с. 130]. Як бачимо, сенс гуцульського буття, його найвища цінність полягає і в грі на трембіті та флоєрі.*

Трембіта (тримбіта) – духовий музичний інструмент, дерев'яна труба без вентилів і клапанів до трьох метрів довжини і більше, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою [6, с. 337]. Цей музич-

ний інструмент є унікальним, і використовували його як засіб зв'язку між людьми чи передачі важливої інформації: народження дитини, весілля, смерті людини і т. ін. За етимологічним словником *трембіта* – запозичення зі східнороманських і з угорської мов; рум. *trîmbiță* – «труба, сурма, горн» походять від південнослов'янськ. *trǫbica* «трубка» (пор. стсл. **трѣбица** «тс.») [7, с. 628].

Звук трембіти ранньою весною сповіщає про вихід пастухів з худобою на полонини: *Та щовесни, коли трембіти подавали сигнал, що пора на полонини, його ніхто був би вдома не втримав, хоч би прив'язав* (М. Яновський. Зарва, 33) [6, с. 338]; *А коли врешті показалися люди і підняли угору довгі трембіти, позолочені сонцем, щоб привітатъ полонину серед синіх верхів, коли забляли вівці і шумливим потоком залляли всі загороди, ватаг впав на коліна та підняв руки до неба* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 192) [6, с. 337]. Під час сезону випасання худоби за допомогою трембіти ватаг дає вказівку пастухам зганяти овець на ночівлю. Пор.: *На стаї ватаг играв у тримбіту, аби наvertsали вівці за струнки на доїне, бо ни хотів допізна колюхандрити з кутанем у стаї* [4, с. 337]; *Вечором затрембітає ватаг у трембіту, тоді зганяють маржину у стоїще, а коли скінчиться подій, збираються всі пастухи в стаї коло ватри* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 8) [6, с. 338]. Трембіту використовують пастухи і як звичайний музичний інструмент для гри: *Вона любила, як влітку приходили люди до джерела, оповідали собі різні пригоди, а пастухи приганяли корів та овець до водопою. Грали на сопілках і трембітах та співали пісень* (Р. Яримович. Полонинська смерічка, 43) [6, с. 338].

Трембіта звеселяє людей і під час Господньої прослави в коляді. Саме трембітою запрошують людей колядувати: *Єк зачала тримбіта играти до коледи, то дідо сів на колник припічка»* [4, с. 82]. Обов'язково в групі колядників мав бути досвідчений *тримбіташ*, пор.: *Того року він міркував узети в коледники на тримбіташя вуйка Леся, братского сина, бо той красно умів играти в трембіту* [4, с. 70]. Перш ніж рушати в коляду, усі колядники збиралися біля церкви і, обходячи її навколо, пританцьовували: *Тримбіташі зачели у тримбіти тримбітати до плесу, а вибірці, збираючи кожний свою табору, до коледи готову: з скрипков, тримбітов й березов на чьолі ставали одна табора за другов позадь старшим вибірцев у хід й, обходічі наокола церкву, всі гуртом плесали* (пританцьовували під час колядування – І.Д.):

*«То в білим, то в чьорним, то в коротеньким,
Ой на конику, на вороненькім» й т.д.* [4, с. 74].

Під час коляди гуцули випрошували земних врожаїв, усіх решта дарів природи. І в танці грали на трембіті: *А витак пишли круглека у пасіці дідови на бжсьоли, аби си роїли. Зметали коледники свої шепки й бартки на стропу у ногах дідови й бабі, шо стоєли у пасіці серед колеса*

мижи коледниками з горівков у беривці. Та за скрипков и голосом тримбіти крутилиси за сонцем круглека, звисока приданцовуючі ногами, голосно приспівували... [4, с. 92]

За уявленнями гуцулів апостоли, святі теж вміють грати на трембіті: *Светий Юрій уже видразу здоймав у стаї на зеленом стаїшю из срібної подрі свою срібну тримбіту, аби бути рехтівним у день светого Юрія зайграти у ню веселого полонинского круглека віцям на добрий-день* [4, с. 117].

У гуцульському світосприйманні, зумовленому впливом язичницьких вірувань, одним з головних богів є Сонечько, Сонечко (пор. *Молюси й клонюси тобі, свете, праведне, велике Сонечько, шо засвєчюєш й благословиши свойов добров ласков, светов великов наши гори, єк заходиши* [4, с. 23–24]) [дет. див. 8, с. 20]. Також в уявленні гуцулів це божество грає на трембіті, пор.: *На Благовішишнє досвіта у найвишишим тридев'єтим небі сам Господь-праведне Сонечько здоймив свою злотну тримбіту из злотного клинка, та єк у ню зайграв, то ударив її глас попід цілі небеса. Вогнем сійнув у облаках. Блискавками блискучєми захрестив у хмарах* [4, с. 116]. Мелодією трембіти висловлювали гуцули-пастухи вдячність Богу-Сонцю: *Голубі ситли попід полонини помалу вкривав потемок ночі, а на стоїшню ватаг голосом тримбіти слав Богу-Сонцу вечірну молитву тай взивав на стоїшиє з полонини худобу на добраніч* [4, с. 352].

Трембіта захищає ще не до кінця християнізованого гуцула-язичника від будь-якої напасті, нечистої сили, міфічних істот, пор.: *Вни би були йиго хапнули, лиш мав він шєстє на тримбіту, шо то єкраз у тот час зайграв у ню Лєсьо оперед хати. А нявки спудилиси Божего голосу тримбіти тай вергли Иванчіком зострахе так на подушєрю, шо він видразу прошумавси тай спамнетавси. Але коло него вєже нікого ни було, бо вни обі разом из своїми посєстрами счєзли йиму з перед ич, лиш Лєсьо на оперед хати пишино играв у тримбіту* [4, с. 350].

Трембіта виступає як символ вічного життя: нею сповіщають про смерть і проводжають померлого в інший світ: *Тєпер лиш трембіти за ним по кичєрах тужно заголосєт умерскої тай смутно задзвонєт дзвони у дзвінници йиму подуші. Ни мет він вєже бірше своїми ногами ходити по світі тай збав'єти мальфами нивинних людий. Ой ні, бігме, шо ні. Це знаю я бізівно* [4, с. 191–192]; *А над усім тим клетотом, що йшов унизу на вузькій Черемошевій долині, час від часу пролітав меланхолійний стогін трембіти, якою по черзі трембітали легіні на пригорі коло одинокої хати, де лежало мертве тіло покійного* (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош, т.2, 461) [6, с. 339]. Письменниця М. Матіос подає ще одне символічне значення трембіти як засобу духовного єднання з предками: *Душа баби Одокії/переселитьєся в трембіту –/дотрембітаєтьєся до нас* (М. Матіос. Нація, 175) [6, с. 339].

Хоч трембіта часто сповіщає про відхід людини в засвіти, але й водночас цей музичний інструмент символізує й вітаїзм гуцулів, пор.: *А решта людей, то ще си ни розходила з цвинтара, бо вни до пізної ночі на Олексієвим гробу пили, їли, та споминали йиго діла, набуваючіси там разом з Олексієхов. А трембіти в тот раз, то вже йграли веселої Олексієви на легкий супочівок, а всім живуцим на довгий та добрий пробуток* [4, с. 427], *Надворі зайграла трембіта, але не мертвецької, а такої веселої та кучереві, ек на колідниках у Свєта Різдені* (О. Манчук. Непростий мертвець, 49) [6, с. 337]. Поклик трембіти лунає й коли гостей запрошують на весілля молодих. Пор.:

З берези тої вив'ється трембіта

І людяв вістуватиме між гір –

Комусь гостей покличе на весілля,

Комусь останню пісню відгуде

(Г. Турелик. Ще не кохання, 32)[6, с. 339].

Спільнокореневими словами до лексеми *трембіта* зафіксовані у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» такі похідні:

а) іменники – назви осіб за родом занять: *трембітальник, трембітанник, трембітар, трембітач (трембітачъ), трембіташ (тримбіташ, тримбіташь)*;

б) іменники-демінутиви: *трембітонька, трембіточка, тримбічка*;

в) віддієслівний іменник: *трембітання; тримбітанє*;

г) дієслова: *трембітати (тримбітати), затрембітати, дотрембітати*;

г) прикметник: *трембітний*;

д) дієприслівник: *тримбітаючі* [6, с. 337–344].

Флоєра (флюєра, флойира) – довга сопілка (60 см) без денця, різновид відкритої флейти, має 6 ігрових отворів [6, с. 379]. Грають на флоєрі для розваг на полонинах чи деінде: *А потім вийме з-за пазухи флоєру і почне грати. Та так грає, ніби в тій флоєрі жива душа б'ється* (В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру, 12) [6, с. 379]; *Олекса вівчарив. Вставав досвіта, зганяв вівці в струнку до подюю, опісля гнав у призначений кут на пашу. Брав зі собою сокиру, довгий прут і флюєру. З флюєрою не розставався навіть у сні* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 8) [6, с. 379]; *Маю так флоєру, шо... екби ми хто ісказав – маєш свою любаску в Черемошу втопити або флоєру об камінь розбити, то бих... – Шо? Топив би любку? – Бигме топив бих* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 97) [6, с. 379]; *Тиша колише задумані гори. На далекій кичері забавляє флюєрою своїх овечок чарівник бовгар* (В. Бабляк. Вернись на Білу недею, 57) [6, с. 380].

Вправна гра на флоєрі завжди викликала неймовірне захоплення в людей. Ось як описує П. Шикерик-Доників свої враження про цей музи-

чний інструмент: *Вид тої бесіди міні йшли студені володи по тілі, а він у той раз то так играв у фльоєру, шо аж си ліси кололи. Голос йго фльоєри було чюти біда знайт видків, аж вид церкви з Дідушкової Річьки навіть йго було чюти. Бувало, ек идут люде верхе, то аж стают та слухают дідової фльоєри: «Шо мудро та пишно играєт у фльоєру Иванчік...»*

А дідова фльоєра играла, прийгравала та війгравала й знов завертала уселякої игри. Играла такої, шо другий ніодин би такої у ню ни потрафив зайграти так, ек Иванчік у ню йграв.

Йго фльоєра играла й такої, шо сами ноги данцували, аж плечіма чьовік потевував. Сама співанки співала, людий веселила. Тогди плив її голос бистро, шумно й кучерево, ек гирські води.

То знов стихав її голос.

Дідова фльоєра викручювала голосом, колисала кичерами. Заколисувала їх, ек мати дитину у колисці заколисует до сну шірим, милим материнским голосом.

Всі очі, разом з її дивним голосом, або смієлиси весело, або плакали дрибними слизами.

Так играти у фльоєру вмів у нас лиш дідо Иванчік, а бірше ніхто [4, с. 119–120].

Фльоєра виступає символом збереження віковічних традицій гуцулів, духовною пам'яттю і засобом зв'язку з предками, пор.: Тогди фльоєра гутіла, приказувала та заводила тужно, ек над мерцем родина заводит. То так фльоєра голосила над людсков бідов. Плакала так, шо аж серце рвалоси. Аж душія розсипаласи з великого жєлю. Груди розсідалиси. Самі очі плакали ні знаєш чьо, ні за чім?.. То бізівно було чюти в голосі дідової фльоєри говір первовіків. То голос наших предків нев говорив. Играв, співав, веселивси, тужив й передавав нам дідовов фльоєров своє давне житє. То старовіки обзивалиси з дідової фльоєри [4, с. 120].

Прикметно, шо в поховальному обряді одночасно фльоєрою і трембітою запрошували люде до прощання з покійником. Пор.: Лиш оден Иванчік, то ни мішевси в забави. Він сумний, ек осінний заранок, сидів коло Олексієвих ніг на задній лавици тай ни переставав играти у фльоєру Олексієви умерскої тужної игри. Тай играв бо він то так жєлисно, шо хоть єкі веселі були забави на тім посіжіню, то однако усі люде плакали разом з йго фльоєров над Олексієвов смертьов. Тай на царинці за граждов, то цілу ніч за Олексієм плакалиси разом з Иванчіковов фльоєров березовов коров увиті дві довгі тримбіти, – в оден тєг – ту-у-у-гу-у-у, у-гу-у-у-гу-у-у..... ту-у-у гу-у-у... у-у-у-у-у...

Тай запрошували людий зувезде Олексієви на посіжіннє, тай на вічну йго виреду, на йго ко машиню [4, с. 422].

Також під час похорону звуками трембіти та фльоєри востаннє віддавали шану померлому. Пор.: За тілом Олексієвим ишли до гробу на цвинтар цілі тисічі народу. Несли йго, припочуваючі, але попи йго ни

опроважєли, бо йиго опроважєли своїми голосами довгі **тримбіти**, шо на кождей царинці тай коло каждой хати за ним тужно голосили. Тай дєки над ним ни бєгекали, лиш Иванчік у свою **флоєру** цілу дорогу тужно співав йиму вічну памнєть аж до самого гробу. А та сумна Иванчікова **флоєра**, то так тужно играла-приказувала над Олексієм, шо здавалося, шо то ни лиш за ним всий нарід був магнетний тай разом з нев сумував, але здавалося, шо то й усї гори були магнетні тай разом з нев шумом потоків та шепотом лісів приказували, голосили за Олексієм [4, с. 425].

Спільнокореневими словами до лексеми *флоєра* в реєстрі словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» зазначені такі похідні:

- а) іменники – назви осіб за родом занять: *флояр*, *флоярист*;
- б) іменники-демінітиви: *флоїрочка*, *флоярка*, *флоєрочка*;
- в) прикметники: *флоєрний*, *флоєрський* [6, с. 337–344].

Висновки. Концепти *тримбіта* і *флоєра* в гуцульському світосприйманні є поліфункціональними насамперед з аксіологічного погляду, оскільки відображають особливості духовного буття українського горянина, яке варто продовжувати досліджувати з допомогою сучасних когнітивних методик.

Література

1. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
3. Венжинович Н. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 14. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 8–13. <http://litmisto.org.ua/?p=7484> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік: роман. Верховина: Редакція журналу (видавництво) “Гуцульщина”, 2012. 496 с.
5. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / переклад літературною мовою Івана Андрусика. Брустурів: Дискурсус, 2020. 832 с.
6. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові: словник: у 2 т / відповід. редактор Василь Ірещук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. Т.2. 467 с.
7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983. Т.5: Р–Т / Уклад.: Р.В. Болдирєв та ін. 2006. 704 с.
8. Думчак І.М. Лінгвокультурологічні аспекти концепту "ватра" в гуцульському говорі. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Випуск 27. Том 2. С.18–23.

**THE LINGUOCULTURAL ASPECTS OF THE CONCEPTS
“TREMBITA” AND “FLOIERA” IN THE HUTSUL SUBDIALECT**

Ivan Dumchak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
tel: +380(342) 59-60-08*

The article explores the linguocultural aspects of the concept of “trembita” and “floiera” in the Hutsul subdialect. The material used for the article is the novel “Dido Yvanchik” by P. Shekeryk-Donykiv and the dictionary “The Hutsul Subdialect Lexicon and Phraseology in Ukrainian Literary Language.”

The trembita (trymbita) is a wind musical instrument, a wooden pipe without valves up to three meters long or more, made of spruce wood, wrapped in birch bark.

The sound of a trembita in early spring announces the departure of shepherds with their cattle to the pastures. During the grazing season, with the help of a trembita, the watah(a senior shepherd) instructs other shepherds to herd the sheep for the night into the staia (a temporary dwelling in the pasture).

A trembita is used to accompany carol singing to glorify the Lord. It is with a trembita that people are invited to sing carols. Before starting the caroling, all the carolers used to gather near the church and, going around it, danced, asking for good harvests and other gifts of nature. During the dance they played the trembita.

Hutsul shepherds expressed their gratitude to the Sun God with the melody of a trembita. A trembita used to protect not completely Christianized pagan Hutsuls from any calamity, evil power, mythical creatures.

A trembita acts as a symbol of eternal life: it is used to announce death and escort the deceased to the afterlife; it is a means of spiritual union with ancestors. Although a trembita often announces the departure of a person to the afterlife, this musical instrument also symbolizes the Hutsul vitalism. A trembita call is also heard when guests are invited to a wedding.

The floiera (floiara, floiira) is an open-ended long pipe (60 cm), a kind of an open-ended notched flute with six holes. The floiera stands as a symbol of the preservation of age-old Hutsul traditions, a spiritual memory and a means of communication with ancestors. It is noteworthy that in the funeral rite, people were invited to say goodbye to the deceased with the melodies of both a floiera and a trembita. During a funeral, with the sounds of trembitas and floieras, people paid their respects to the deceased for the last time.

The concepts of trembita and floiera in the Hutsul worldview are multi-functional primarily from an axiological point of view, as they reflect the specific features of the spiritual life of Ukrainians who live in the mountains.

Key words: *the Hutsul subdialect, derived words, the concept of “trembita”, the concept of “floiera”, the language picture of the world.*